

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Звонкова Євгена Євгеновича на тему: «Категорія “справедливість” як складова права і моралі: теоретико-правовий аспект», подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» (08 – Право)

Ступінь актуальності обраної теми. Представлене дисертаційне дослідження присвячене визначенню природи та призначення справедливості як складової права і моралі в контексті сучасного демократичного правового розвитку, у зв'язку із чим його актуальність не викликає жодних сумнівів та обумовлюється низкою чинників.

У сучасному світі проблематика визначення особливостей прояву справедливості у праві і моралі продовжує залишатися однією з найбільш пріоритетних та важливих. Актуалізація різноманітних аспектів дослідження справедливості в умовах сьогодення обумовлюється не лише різними умовами життя суспільства, варіативністю його культурних практик, особливостями його економічного, соціального та політичного устрою тощо, але й тим, що справедливість являє собою основоположну ціннісно-нормативну засаду світоустрою в цілому, яка у тій чи іншій формі проявляє себе на рівні духовних та інших соціальних практик.

Саме тому цілком закономірним та виправданим слід визнати посилення інтересу сучасних науковців до філософсько-правових питань пізнання глибинних засад справедливості, що виявляє себе на різних нормативних рівнях і, насамперед, в межах двох найбільших соціонормативних систем – права і моралі. Необхідність вирішення значного кола проблем, які виникають у правореалізаційній практиці, у процесі здійснення соціальної, економічної, культурної та правової політики в державі, посиленої взаємодії політичних та правових структур на міжнародній арені, з усією очевидністю свідчить про необхідність переосмислення існуючих на сьогодні доктринальних підходів щодо розуміння сутності та природи справедливості як складової права і моралі в контексті сучасного демократичного правового розвитку.

Теоретичний аналіз справедливості як складової права і моралі покликаний з'ясувати насамперед ціннісно-сміслові аспекти категорії «справедливість», надати характеристику основним концепціям справедливості, а також виявити основні проблеми розвитку взаємовідносин в системі координат «особа – громадянське суспільство – держава», пов'язані з дисфункціями соціокультурного контексту життя суспільства. Такий підхід у дослідженні справедливості надає можливість не лише зафіксувати той факт, що справедливість є особливим феноменом, що має різні ціннісно-нормативні рівні свого прояву, які діалектично взаємопов'язані та мають найважливіше значення для забезпечення прогресивного розвитку суспільства і держави, але й найбільш повно з'ясувати проблемне поле практичної реалізації її змісту, зокрема, шляхом аналізу сучасних соціокультурних практик її утвердження в межах відповідних суспільних відносин.

Вищезазначене обумовлює потребу в проведенні цього дослідження, спрямованого на з'ясування найбільш актуальних питань, пов'язаних з визначенням сутності, природи та призначення справедливості як складової права і моралі в контексті сучасного демократичного правового розвитку, що має як загальнотеоретичне значення, так і перспективу практичного застосування.

Формулювання теми дисертаційного дослідження є коректним, її обсяг і складність відповідають рівню дисертації на здобуття освітньо-наукового ступеня доктора філософії, а обраний об'єкт і предмет дослідження відповідає змісту спеціальності 081 «Право».

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Дисертаційна робота Звонкова Євгена Євгеновича містить низку авторських наукових положень, висновків і рекомендацій, які становлять науковий і практичний інтерес та відповідають існуючим вимогам до робіт такого рівня.

Обсяг джерельної бази дослідження відповідає його меті і завданням. Автором використано значну кількість наукових та інших джерел, які включають як наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених, так і вітчизняну та міжнародну нормативно-правову базу.

Положення дисертації викладені у чіткій та науково виважений спосіб. Дисертант послідовно аргументує та обґрунтовує свою позицію. Аналіз наведених у дисертаційному дослідженні наукових положень, висновків і рекомендацій дозволяє зробити висновок про їх належну обґрунтованість у тексті дисертації.

Новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Дисертація Звонкова Є.Є. є одним із перших комплексних загальнотеоретичних досліджень сутності та призначення справедливості у контексті взаємозв'язку права і моралі. Слід зазначити, що наукові положення, висновки і рекомендації, сформульовані у дисертації Звонкова Є.Є., характеризуються новизною і представляють як теоретичний, так і практичний інтерес.

Наукова новизна дисертації є результатом плідної роботи, проведеної автором, і включає в себе положення, які обґрунтовані Звонковим Є.Є. у дисертаційному дослідженні. Особливо варто відзначити положення, які стосуються:

1) метанормативної природи справедливості як одного із основоположних принципів права;

2) виокремлення загальносоціальних та спеціально-юридичних вимог справедливості як основоположного принципу сучасного позитивного права до правотворчої діяльності суб'єктів владних повноважень;

3) обґрунтування інструментальної ролі справедливості у забезпеченні досягнення балансу між закріпленими у законодавстві правами людини та морально-духовною системою координат розвитку суспільства;

4) уявлення про права людини як про інститут, що втілює в собі певне моральне підґрунтя, моральні витоки, моральну сутність, виражених насамперед у вимогах справедливості;

5) характеристики напрямів ефективного впливу права на моральну свідомість, а також поведінку та діяльність громадян, які передбачають пріоритет методів переконання та заохочення над примусом;

б) визначення особливостей співвідношення та взаємозв'язку права і моралі в контексті сучасного правового розвитку.

У змісті дисертаційної роботи дисертант послідовно і обґрунтовано розкриває зміст категорії «справедливість» з урахуванням історичних особливостей формування та розвитку уявлень про справедливість в контексті взаємодії права і моралі, а також сучасних підходів до розуміння даної категорії; визначає метанормативну природу справедливості як основоположного принципу права та детермінанти становлення її правової нормативності; виявляє складові співвідношення права і моралі, а також напрями впливу права на мораль; з'ясовує роль та значення справедливості у розвитку сучасного позитивного права; акцентує увагу на основних вимогах справедливості до правотворчої діяльності суб'єктів владних повноважень в умовах сучасного розвитку, а також на змісті морально-правових імперативів справедливості в контексті особливостей нинішнього етапу розвитку інституту прав і свобод людини.

Дисертантом виражено викладено зміст анотацій, у вступі дисертаційного дослідження обґрунтовується актуальність теми, визначаються об'єкт, предмет, мета і основні завдання дослідження, характеризується методологічна і науково-теоретична основа роботи, наукова новизна отриманих результатів, теоретичне і практичне значення результатів дослідження, виокремлюються положення щодо їх апробації тощо.

У розділі 1 «Розвиток ідей про справедливість у контексті взаємозв'язку права і моралі» автором ґрунтовно висвітлено методологічні засади дослідження справедливості як складової права і моралі, досліджено історичну ретроспективу еволюції змісту категорії «справедливість» в контексті права і моралі, охарактеризовано особливості справедливості як морально-правового феномену, а також проаналізовано складові її метанормативного змісту. Слід позитивно відзначити спробу автора охарактеризувати інтегративну якість природи справедливості, що надає можливість вести мову про соціонормативні рівні її структури, кожен з яких характеризується відповідними ознаками її концептуалізації в межах соціогуманітарного дискурсу. При цьому правова

нормативність справедливості або закріплення у правових нормах положень, спрямованих на забезпечення втілення справедливості у соціальній практиці, обумовлюється наявністю численних соціальних протиріч, свободою індивідуального морального вибору та іншими об'єктивними чинниками, які вимагають встановлення чітких та відносних критеріїв її реалізації у суспільних відносинах (с. 73-76).

У розділі 2 «Право і мораль як соціальні регулятори: динаміка взаємозв'язку» акцентовано увагу на визначенні природи права і моралі як явищ соціальної дійсності, охарактеризовано особливості впливу права на мораль, а також проаналізовані моральні аспекти реалізації права.

Автором обґрунтовано, що сприйняття та розуміння моральних категорій на індивідуальному рівні пов'язується не лише з їх аналогічним сприйняттям та розумінням у інших суб'єктів, але й відповідним усвідомленням значущості та необхідності їх використання в процесі реалізації правових норм. Адже будь-який нормативний взірць або стандарт поведінки обирається індивідом з урахуванням відповідних взаємозв'язків між соціальними регуляторами, а також внаслідок процесу різнорівневої комунікації. Відтак, реалізація права у визначений спосіб досягатиме свого найбільш корисного для суспільства та окремої особистості ефекту лише в умовах цілісності права і моралі як найважливіших соціонормативних систем будь-якого суспільства, зменшення нормативних розбіжностей або протиріч в процесі оцінки та кваліфікації відповідних діянь (с. 125-143, 145).

У розділі 3 «Справедливість як основоположний принцип права і моралі: сучасний контекст» дисертантом запропоновано розглядати принцип справедливості позитивного права крізь призму його загальносоціальних та спеціально-юридичних вимог до правотворчої діяльності суб'єктів владних повноважень. При цьому загальносоціальними вимогами справедливості у правотворчій діяльності, як вірно відзначає дисертант, є насамперед демократизм, гуманізм, моральна обґрунтованість та об'єктивність, забезпечення балансу приватних та публічних інтересів, науковість та професіоналізм, а найважливішими

спеціально-юридичними вимогами справедливості у правотворчості є верховенство права, правова визначеність та пропорційність (співмірність), а також законність (с. 156-173).

Автором також підкреслено, що справедливість є інструментом, способом досягнення балансу між закріпленими у законодавстві правами людини та морально-духовною системою координат розвитку суспільства, а її коригуючий вплив стримує законність та правопорядок від перетворення у формалізм та догматизм, а свободу, рівність та гуманізм – від перетворення в анархію. Чітко визначені межі здійснення прав і свобод людини, у тому числі такого основоположного права людини як право на життя, є запорукою дотримання вимог справедливості у розвитку суспільства, оскільки у їх змісті відображається оцінка поведінки суб'єкта з позиції соціального блага, а також оцінюється ступінь можливої соціальної шкоди у випадку трансгресивного характеру їх змісту (с. 183-207, 209).

Повнота викладу в наукових публікаціях, зарахованих за темою публікації. Основні положення і висновки, зроблені під час дослідження, відображено у восьми наукових працях, зокрема, у п'ятих наукових статтях, чотири з яких опубліковані у фахових виданнях України з юридичних наук, та в одній статті у зарубіжному періодичному науковому виданні, включеному до науково метричної та реферативної бази даних «Scopus», а також у трьох тезах доповідей на міжнародних науково-практичних конференціях.

Аналіз опублікованих здобувачем наукових статей та тез доповідей на міжнародних науково-практичних конференціях дозволяє дійти висновку про належну повноту викладу наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, в опублікованих наукових працях.

Відсутність (наявність) порушення академічної доброчесності. При вивченні дисертаційного дослідження Звонкова Євгена Євгеновича не було виявлено запозичень наукових (творчих) результатів, отриманих іншими особами, без зазначення авторства (академічного плагіату). Автор дотримується правил

цитування та здійснення посилань, належно оформлюючи цитати. Використання цитат у дисертації є помірним та доречним.

Дисертант уникає самоплагіату навіть у тих публікаціях, які було зараховано за темою дисертації. Фактично у публікаціях автор розкриває більш детально ряд аспектів, що представляють основні результати дисертації, а у тексті дисертаційного дослідження посилається у тому числі і на свої власні роботи, які було зараховано за темою дисертації.

Аналіз тексту дисертаційного дослідження на предмет наявності у ньому фальсифікацій чи фабрикацій дозволяє зробити висновок про їх відсутність.

Зауваження щодо змісту дисертації. Позитивно оцінюючи проведену наукову роботу, необхідно зазначити, що дисертаційне дослідження Звонкова Євгена Євгеновича містить окремі висновки та положення, які відображають спірні теоретичні позиції або суб'єктивне сприйняття їх автором, що спонукає до дискусії з їх приводу, а саме:

1. На сторінці 72 дисертаційного дослідження автор обґрунтовує твердження про те, що «соціальна справедливість може бути досягнута за допомогою утвердження в суспільстві моральних імперативів, у тому числі моральних меж свободи та ринку, справедливого перерозподілу доходів та національних багатств, скорочення розриву між бідними та багатими, забезпечення національного консенсусу та єдності суспільства, збалансованості між приватними та публічними інтересами тощо».

У зв'язку із цим виникає питання щодо визначення конкретних шляхів досягнення компромісу між багатоманітними інтересами в суспільстві або, іншими словами, соціального консенсусу у розумінні змісту вказаних моральних імперативів в умовах специфіки розвитку сучасної моралі, для якої характерним є прагматизм та орієнтація на практичні потреби людини, а не на відповідні ідеали абстрактного характеру. Адже домінуючий на сьогодні у суспільному житті дескриптивний та утилітарний характер моралі породжує велику кількість ціннісно-сміслових концептів розуміння основоположних нормативних засад улаштування людського життя, у тому числі справедливості. Відтак, моральна

регуляція в умовах сьогодення спрямовується насамперед на забезпечення індивідуальних потреб та інтересів, а не цілісності та єдності суспільного буття, що, у свою чергу, сприяє утвердженню суб'єктивізму у сприйнятті змісту та значення тих чи інших моральних цінностей та принципів.

2. На сторінці 159 дисертації автор обґрунтовує твердження про те, що «гуманізм як вимога справедливості до правотворчості обумовлює як необхідність визнання законодавцем основних прав і свобод людини, надання особистості дієвих гарантій їх реалізації та захисту, підтримку соціально незахищених верств населення тощо, так і створення всіх необхідних соціальних умов для забезпечення формування позитивних моральних якостей особистості, які надають можливість їй здійснювати свій розвиток або самореалізацію на базі або, принаймні, з урахуванням загальносоціальних цінностей та публічних інтересів».

На нашу думку, даний висновок потребує свого уточнення у контексті трансформації сучасного гуманізму у так званий трансгуманізм як філософську та наукову концепцію, в межах якої обґрунтовується необхідність використання науково-технологічних досягнень для покращення інтелектуальних та фізичних можливостей людини з метою подолання негативних аспектів людського існування, зокрема, таких як страждання та хвороби.

3. Значно підсилило б в цілому позитивне враження від дисертаційної роботи надання її автором конкретних рекомендацій щодо удосконалення норм чинного законодавства України, прийняття яких надало б можливість забезпечити більш високий рівень справедливості у сучасних правових відносинах, зокрема, у контексті впорядкування правового статусу дитини та правового регулювання гендерних відносин у суспільстві.

Висновки, отримані дисертантом, насамперед в межах підрозділу 3.2. дисертаційного дослідження, мають загальний характер та, на нашу думку,

для їх практичного застосування у законодавчій роботі потребують подальшого доопрацювання.

Загалом висловлені зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження. Здобувач Звонков Євген Євгенович володіє достатніми теоретичними знаннями, вдало аналізує проблемні питання та критично їх оцінює. Він проявив безсумнівну здібність до самостійного ведення науково-дослідницьких робіт на належному науково-теоретичному і методологічному рівні.

ЗАГАЛЬНИЙ ВИСНОВОК

Представлена Є.Є. Звонковим дисертаційна робота на тему «Категорія “справедливість” як складова права і моралі: теоретико-правовий аспект» є самостійним завершеним науковим дослідженням, в якому було отримано нові науково обґрунтовані результати, спрямовані на досягнення мети, якою є з’ясування сутності, природи та призначення справедливості як складової права і моралі в контексті сучасного демократичного правового розвитку.

Вищезазначене дає підстави для висновку, що дисертаційна робота на тему «Категорія “справедливість” як складова права і моралі: теоретико-правовий аспект» відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами від 03 квітня 2019 року № 283), пункту 10 Тимчасового порядку присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 06 березня 2019 р. № 167 (зі змінами від 21.10.2020 № 979 та від 09.06.2021 № 608), а її автор – Звонков Євген Євгенович заслуговує на присудження йому ступеня доктора філософії зі спеціальності «081-Право».

**Кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії
права та держави Навчально-наукового
інституту права Київського національного
університету імені Тараса Шевченка**

Ольга ВАРИЧ

